

החוסן החברתי-הלאומי

מדדים התנהגותיים ותודעתיים להערכת חוסנה של החברה הישראלית מול מתקפת הטרור בתקופת האניתפאדה השניה

(דצמבר 2003)

דר' ראובן גל,
סגן ראש המועצה לביטחון לאומי

כללי

1. בשלוש השנים האחרונות נחשפה מדינת ישראל, במסגרת המלחמה עם הפלסטינים, לפיגועי טרור רבים ורצופים, שגבו ממנה מחיר יקר מאד בהרוגים, בנפגעים ובקשיים כלכליים ואחרים.
2. אין ספק כי מטרת הטרור הנה, בין השאר, לערער את החוסן הלאומי של החברה הישראלית ולהביא עקב כך לשינוי בעמדותיה המדיניות של ממשלת ישראל בכל הקשור לסכסוך. זאת, מתוך הנחה, המושמעת בהתייחסויות פלסטיניות בהקשר הנדון, כי לחברה הישראלית – בשונה מזו הפלסטינית – אין "נשימה ארוכה" ולכן המאבק המתמשך נגדה יוצר יותר ויותר סדקים בעמידותה, עד כדי שבטווח הארוך היא תתקשה לעמוד בפני האתגרים שמציב בפניה העימות עם הפלסטינים, יתערער המפעל הציוני כולו וישראל תאלץ לקבל את עקרון המדינה הדו לאומית.
3. על רקע זה יש חשיבות מיוחדת לבחינה שיטתית של החוסן החברתי הישראלי ומידת העמידות של הציבור הישראלי במבחני האניתפאדה של השנים האחרונות. לצורך העניין הוגדר החוסן החברתי הלאומי (National Social Resilience) כמרכיב תודעתי והתנהגותי, המהווה חלק מהעוצמה (או החולשה) הלאומית. זאת, בהתייחס להיבט הפסיכולוגי – סוציולוגי של מרכיבים, פתולוגיים או סלוטוגניים, כמו רמת המוראל ומצב הרוח, רמת הלכידות ותחושת המחויבות והאמון, יכולת ההתמודדות עם תחושות של פחד וייאוש, כולל תפיסות אישיות וציבוריות לגבי העתיד. כל אלה, ברמה הלאומית הכלל חברתית. החוסן הלאומי אמור למצוא גם את ביטויו בנכונותם של פרטים, קהילות ומגזרים שונים בתוך החברה, להעדיף את האינטרס הכללי – הלאומי על פני האינטרסים, הצרכים, ההרגלים והערכים של הפרט והקבוצה.
4. המדידה וההערכה השיטתית של החוסן החברתי הלאומי הנה בבחינת חידוש, המחייב בנייה של תשתית מידע וזהירות רבה בעיבודו. בעולם הרחב נעשו ניסיונות מעטים בלבד, ברמה הלאומית, לעסוק בתחום רגיש זה (כמו למשל בבריטניה, שם לקח לעצמו משרד הפנים להתמודד עם הסוגייה בעקבות עליית גל הטרור הבינלאומי). גם בישראל לא נעשה עד כה מאמץ ממוסד להכליל את מרכיב החוסן הלאומי כחלק מכלל תמונת הביטחון הלאומי, למרות שהנושא תופס מקום לא מועט בהתבטאויות הציבוריות והתקשורתיות, לעתים באורח שאינו מקצועי ומבוסס.

5. המודל המוצג כאן מנסה למדוד ולהעריך את החוסן החברתי הלאומי, על פי הגדרתו דלעיל, בזיקה למתקפת הטרור, בהתבסס על קורלאציה אפשרית בין שלושה מרכיבים עיקריים:

א. בחינת תמונת הפיגועים ב-3 השנים האחרונות (מספטמבר 2000), תוך התמקדות באותם חודשים בהם מספר אירועי הטרור והיקף הנפגעים היה גבוה במיוחד, בדגש על פיגועי ההתאבדות, שנוקם היה רב והשפעתם על החוסן הלאומי אמורה, לכאורה, להיות רבה וקשה.

ב. בחינה סטטיסטית של התנהגות האוכלוסייה בשורה של מכלולים האמורים להעיד על מידת הנורמליות – או הפגיעה בה – בדפוסים של שגרת ההתנהלות, בזיקה לגלי הטרור הקשים.

ג. בחינה של תודעת הציבור לגבי שורה של מרכיבים, הן לגבי תפיסת ההווה והן לגבי תפיסת העתיד, האישי והלאומי, האמורים לשקף את הערכת המצב של הציבור למרכיביו לגבי התחומים הקשורים לחוסן הלאומי. בחינה זו נעשתה גם, ככל הניתן בשלב מוקדם זה, בראייה השוואתית לסקרים דומים שהתבצעו בעבר.

בחינת התנהגות הציבור הישראלי

6. מניתוח נתוני הפיגועים מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה ניתן היה לצפות לתגובות חריגות בהתנהגות האוכלוסייה בחודשים אוקטובר – דצמבר 2000, יוני ודצמבר 2001, פברואר – יולי ונובמבר 2002, מאי – יוני ואוקטובר 2003, או בתקופה שמייד לאחריהם. זאת, על רקע מספרים גבוהים במיוחד של פיגועים, פיגועי התאבדות ומספר הרוגים.

7. על רקע זה נבדקה התנהגות האוכלוסייה במספר מכלולים (מצוקה, צריכה, כלכלה ופשיעה) ונמצא כי:

א. בשה"כ התנהגות האוכלוסייה במרכיבים שנבחנו יציבה למדי ומשקפת מידה רבה של חוסן חברתי.

ב. בחלק לא קטן של החודשים בהם נרשמה חריגה באירועי ה-פח"ע לא נרשמה חריגה מקבילה בדפוסי ההתנהגות של האוכלוסייה.

ג. עיקר ההלימה מצאה ביטוי בתקופה של תחילת האינתיפאדה ושל פברואר – יוני 02, אז חלה הצטברות ניכרת של אירועים ביטחוניים, כולל "חומת מגן". בתקופות אלה הסתמנו חריגות חריפות מהנורמה של התנהגות הציבור.

ד. מסתמנת התאמה בין תנודתיות ושיאים כמותיים במרכיבים לא מעטים בהתנהגות האוכלוסייה לבין שיאים באירועי הטרור ובעיקר: עליות בפנייה ל"קווים חמים", ירידה בלינות בבתי מלון וב"צימרים", תנודות כלפי מטה ביציאות ישראלים ל-חו"ל, ירידות בביקורים בבתי קולנוע ותנודות בחלק מרכיבי הפשיעה.

ה. לאחר שיאים בחריגה בדפוסי ההתנהגות של האוכלוסייה, בהתייחס כנראה לאירועי ה-פח"ע החריפים, ניכרת במרבית המקרים חזרה מהירה יחסית ל"נורמה".

בחינת התפיסה התודעתית של הציבור הישראלי

8. הבחינה התודעתית מתבססת על סקר מקיף שנערך בראשית נובמבר 2003, במיוחד לצורך הערכת הציבור הישראלי את החוסן החברתי הלאומי. אוכלוסיית המחקר הוגדרה כ"כל האוכלוסייה הישראלית בגילאי 15 ומעלה". מאוכלוסייה זו הוצא ורואיין מדגם מייצג בן 700

אנשים. המדגם מאפשר לימוד התפיסות של כלל האוכלוסייה, וכן בוגרים ערבים, בני נוער יהודיים ועולים (משנות ה-90 ואילך מחבר העמים). עיבוד השוואתי של הנתונים התייחס לסקרים דומים שנעשו משנת 1998 ואילך.

9. בסיכום בחינת הממד התודעתי של הציבור, נכון לנובמבר 2003, ניתן להציג את ההדגשים העיקריים הבאים:

א. מצד אחד חש האזרח המצוי שמצבו האישי "די טוב". כ-2/3 מדווחים שהם במצב רוח די טוב ומעלה. זו עליה במצב הרוח בהשוואה לשלוש השנים האחרונות. רובם הגדול (82%) אופטימיים לגבי העתיד. 74% גאים במדינתם ואחוז דומה (72%) רוצה להמשיך ולחיות בה.

ב. מנגד, מצב המדינה מוגדר על ידי האזרח המצוי כ"לא כל כך טוב" ופחות טוב מבעבר. 70% מהציבור חושב שמצב הביטחון אינו טוב, 60% חוששים שהם או מי מבני ביתם ייפגע באירוע טרור, 58% מדווחים שהפחיתו בתחום זה או אחר את היציאה מהבית, 60% סבורים שהיחסים עם הפלסטינים מהווים איום קיומי על המדינה. 80% ו-74% חושבים שהמצב החברתי – כלכלי והאווירה בארץ, בהתאמה, הם הגורמים המהווים איום עיקרי על יכולת העמידה של המדינה.

מסקנות

10. כפי שמוצג בנתונים לעיל, תמונת החוסן החברתי הישראלי, כפי שמשקפת מהניתוח ההתנהגותי והתודעתי של הציבור לרבדיו, מתאפיינת במורכבות רבה ולכאורה בסתירות לא מעטות. אחרי יותר משלוש שנים של קשיים ביטחוניים חריפים ביותר, מספר רב מאד של הרוגים ונפגעים באירועי טרור ראוותניים, כאשר החשיפה התקשורתית של אלה יוצרת מידה רבה של מיידיות בהשפעה על כל פרט, ניתן היה לצפות אולי למיצג של פגיעה קשה במרקם של שגרת החיים ובהתערערות חריפה של תפיסת הפרט והחברה.

11. אולם זה אינו המצב כלל ועיקר. התנהלות הציבור, ככלל, היא נורמטיבית ובריאה. הוא מגיב מיידית לאירועים החריפים, מגן על עצמו מפניהם, וחוזר לשגרת חייו במהירות רבה יחסית. יתר על כן, גם אם הוא מכיר במצבה הקשה של המדינה, תפיסת העתיד שלו חיובית ואופטימית וזיקתו למדינה חזקה ויציבה למדי. הוא יודע להיות מושפע מהאיומים המיידים עליו ועל בני ביתו, אולם הוא גם יודע להעריך כי הסכנות העיקריות ליכולת העמידה של המדינה נמצאות במישור החברתי והכלכלי יותר מאשר במישור הביטחוני או המדיני.

12. יתר על כן, בהסתמך על האינדיקטורים השונים שנבחנו בעבודה זו, מסתמן שלפחות בשנה האחרונה של האינתיפאדה (2203) עבר הציבור הישראלי למצב של "קבלה" של פעולות הטרור כמעין "צרה משמיים" שאין עליה שליטה, משהו בדומה למכת תאונות הדרכים... יש רמזים לכך שהמצוקה הכלכלית, המיתון, השביתות וכד' - מעיקים על הציבור לא פחות - ואולי אף יותר! - מהאיום הביטחוני.